

Erkel és Kolozsvár

Erkel Ferenc pályakezdesének idején néhány vidéki városban a magyar zenei művelődés magasabb színvonalú volt, mint Pest-Budán. Akkoriban ugyanis – Legány Dezső szavaival – „*az irodalomhoz hasonlóan zenénk is decentralizáltan fejlődött. Azokat a városokat kereste fel leginkább, amelyek már előzőleg a magyar irodalom alakulásában is szerepet játszottak. Ezért nem a véletlen műve, hogy előbb Kolozsvár, majd Kassa lett egy országos hírű operajátszás központjává, és tőlük a harmincas évek derekán Pest-Buda csak akkor tudta maradandóan elragadni a zenei vezérszerepet, amikor Kisfaludy Károlynak és körének: főleg Vörösmartyknak és Bajzának érdeméért a főváros már közel másfél évtizede ugyanígy irodalmunk lüktető szívévé változott.*”¹

Kolozsvár a XVIII. század legvégén és a XIX. század elején már vitathatatlanul az erdélyi magyar szellemi élet központja. A művelődési törekvéseket hathatósan támogatta a nagy műveltségű kormányzó, gróf Bánffy György és zeneértő felesége, Palm Josefa. Miután a gubernium (1789-ben) Nagyszebenből Kolozsvárra költözött, Bánffy hamarosan felkarolta – egyebek között – a színelőadások bevezetését. 1792 őszén megalakult az első állandó jellegű kolozsvári szintársulat. Ennek tagjai közül Kótsi (Kócsi) Patkó János, a későbbi igazgató, képzett muzsikos volt, egyik-másik színész pedig tudott énekelni, így néhány hónap múlva már énekes játékkal is felléptek. Az 1800-as évek elejétől kezdve tehetséges karmestereket szerzödtettek a kis létszámú és ingadozó teljesítményt nyújtó színházi zenekar élére: Lavotta Jánost, Seltzer Jánost, Pick Károlyt, Polz Antalt, Stock Andrást, Grosspetter József Domokost, Ruzitska Józsefet, Heinisch Józsefet, majd Erkel Józsefet (Erkel Ferenc öccsét). Ruzitska és Heinisch nevét ki kell emelnünk, mert előbbi Kolozsváron szerezte és mutatta be 1822. december 26-án az Erkel előtti első sikeres magyar történelmi operát, a *Béla futását*, majd nem sokkal azután *Kemény Zsigmond* című színpadi művét, Heinisch pedig egyike volt a legjobb karmestereknek és a harmincas években a budai Várszínházban, illetőleg a pesti Nemzeti Színházban vezényelt. Emitt, Erkel Ferenc szerzödtetése után, másodkarnagyként működött.

A város közönségének növekvő érdeklődése a színelőadások iránt megérlelte egy nagyméretű színház felépítésének a gondolatát. 1803-ban fogtak a tervezéshez, aztán a kivitelezéshez, de csak 1821-ben fejezték be és nyitották meg ünnepélyesen a Farkas utcában az új, úgynevezett „köszínházat”. Ettől kezdve a zenés előadásokat is megfelelő körülmények között lehetett megtartani. Az 1820-as években a kolozsvári operajátszás a virágkorát élte. A látványos fellendülésben meghatározó szerepe volt Heinisch Józsefnek, de különösen Déryné Széppataki Rózáknak, aki 1823 és 1827 között a színház első énekesnője. Kettejük távozása után (Déryné 1827 őszén, Heinisch pedig 1830-ban a kassai színházban folytatta pályáját) érezhetően hullámvölgybe került az együttes. A színház művészei „muzsikális akadémiaikat”, azaz hangversenyeket is rendeztek, ezeken főként operarészleteket színlattak meg, 1807-ben pedig Haydn *Évszakok* című oratóriumát is.

Már 1802-ben létesült Kolozsváron egy „Societas Musicalis” – többek között – Lavotta és Seltzer részvételével. 1819-ben viszont Holláky Antal guberniumi titkár szorgalmazására – és megint csak Bánffy György támogatásával – létrejött az a „Muzsikai Egyesület”, amely a későbbiek során zenekonzervatóriummá fejlődött („Muzsikai Conservatorium”). Az Egyesület egyik legfőbb célja az volt, hogy a színház számára énekeseket és hangszerjátékosokat képezzen. Kolozsváron töltött éveiben maga Déryné is foglalkozott az általa kiválasztott fiatal énekes jelöltek tanításával.

A XIX. század első évtizedeiben élénk zenei gyakorlat színhelyei voltak a kolozsvári főnemesi paloták. Ezekben gyakran tartottak igényes házi zenés összejöveteleket azoknak az Ausztriából, Cseh- és Morvaországból származó muzsikusoknak a közreműködésével, akiket zeneoktatóknak alkalmaztak főúri gyerekek nevelésére, s akik zongoristaként, kamarazenészként, karmesterként és komponistaként is szerephez jutottak. A kormányzó házában például, 1810 táján, Polz Antal volt a zongoramester, Weselényi Farkaséknál Philipp Caudella, Kemény Sámueléknél F. Pöschl, Bethlen Farkaséknál Heinisch József. 1819-ben került Kolozsvárra Ruzitska György, miután csaknem egy évtizeden át báró Bánffy János szilágynagyfalusi kastélyában nevelősködött és önszorgalomból tovább képezte magát. 1835-ben őt választották meg az „új hangászati társaság” igazgató-karnagyának, 1836 őszén pedig a zenekonzervatórium igazgatójának nevezték ki. Tulajdonképpen haláláig (1869-ig) ő volt a város zenei életének fő irányítója.

¹ Legány Dezső: A magyar zene krónikája. Zenei művelődésünk ezer éve dokumentumokban. Bp. 1962. 182. old.

Polzhoz, Caudellához és Ruzitskához hasonlóan Erkel Ferenc is „klavírtanítónak” ment Kolozsvárra 1828 őszén.² Ekkor már ott járta a középiskola osztályait öccse, Nepomuk János, akit Brassai Sámuel tanított zongoránra, és szegődöttetett nevelőnek a gróf Teleki családhoz, s aki azután a Kolozsvári Unitárius Kollégium ének- és zenetanára lett. Közben két másik Erkel testvér, Rezső és József is Kolozsváron végezte az iskolát. Brassai róluk is nagy jóindulattal gondoskodott.

Erkel Ferenc gyakorlati és elméleti szaktudását, melyet Pozsonyban elsősorban Klein Henriktől kapott, Kolozsváron a zenetanításban és hangversenyein gyümölcsöztette. Miként jeleztük az okokat, Erkel Kolozsvárra érkeztekor – s még ottléte alatt is egy ideig – a színpadi muzsika az előadások művészi színvonala tekintetében éppen hanyatlóban volt, s csak Déryné egy-egy idényre szóló vendégzereplései tudták ismét föllendíteni. Ám, ha nem is európai mércével mérhető, kifogástalan színrevitelben, Erkelnek mégis módja volt ott olyan művekkel megismerkedni, mint Mozart *Don Juan*, Auber *Fra Diavolo*, Boieldieu *A fehér nő* és Párizsi János, Cherubini *A vízhordó*, Donizetti *A saardami polgármester*, Hérold *Mária vagy Az elrejtett szerelem*, Mercadante *Élisa és Claudio*, Rossini *A sevillai borbély*, Olasz nő *Algírban*, *Tancredi*, *Otello* és *Tolvaj szarka*, Weber *A bűvös vadász* és *Preziosa* című operája, továbbá olyanokkal, mint Szerdahelyi József *Tündérlak Magyarhonban* című, Egressy Béni szövegére írt „víg daljátéka” és Zomb József *Mátyás deák vagy A lovas deputáció* című „nemzeti víg énekes játék”. A társulat tájékozódásának helyességét és frissességét bizonyítja, hogy a felsorolt operák közül nem egyet alig pár évvel az ősbemutató után már a kolozsvári közönség elé vittek. Erkel operaszerzői pályája szempontjából azonban kétségkívül Ruzitska József említett, *Béla futása* című dalművének volt a legnagyobb jelentősége, ugyanis Erkel ebben figyelhetett föl a verbunkos zene elemeinek alkalmazási lehetőségére. Ezt a közkedvelt, nagyon sokszor előadott operát már a Heinisch Józseftől újrahanszerelt, átdolgozott, „jobbított” változatban hallhatta.

Nincsenek hiteles adatok Erkel pedagógiai tevékenységére vonatkozóan. Arról a tényről pedig, hogy zongoraművészként közreműködött több, a zenekonzervatórium által rendezett hangversenyen, csak közvetett forrás értesít, mégpedig Ürmössy Lajos *Kolozsvári Zene Conservatorium története 1819–1878* című kézirat. Ebben a szerző idézi az intézmény választmányának 1834. január 4-én tartott ülésén fogalmazott jegyzőkönyvből azt a pontot, amelyik Erkel kéréséről szól egy általa adandó hangverseny támogatásának tárgyában. Íme a választmány határozata: „[...] Friss emlékezetébe lévén a társaságunknak, hogy a kérelmes atyánkfia társaságunk részére és hasznára tartott hangversenyek alkalmatosságával maga segedelmét a legelső kérésre és megszólításra megtenni magát nemcsak késznek ajánlotta, hanem meg is tette, – azért ezen jósága és készsége viszonti jóságát és készségét kívánván, társaságunk minden az elintézett hangverseny előadására megkívántató és hatalmában lehető segedelmet a kérelmes atyánkfianak ezennel ajánlja, [...] mely ajánlatját társaságunk Erkel Ferenc nagy köszönettel fogadván igéri, hogy társaságunknak ezután szolgálatjára és ha a körülményekhez képest arra felszólítatik – mindenkor kész leszen [...] közelebről pedig háladatossága jeléül Beethovennek *Die Schlacht bei Vittoria* nevű török muzsikára (azaz fűvös zenekarra) készített darabját társaságunknak ajánlja és ajándéka a kérelmes atyánkfianak köszönettel vétetvén, ezen tett ajándék az ajándékok könyvébe beírati határozatott [...]”³

Erkel 18 éves volt, amikor Kolozsvárra indult, és 23 évesen vált meg ettől a várostól. A pályakezdés, a tanulás, a tapasztalatszerzés ideje volt ez életében. Szerencséjére Kolozsváron kitünő tudósokkal és művészekkel kötött barátságot, akik őt nagyra becsülték és mind zenei, mind általános műveltségének alaposabbá válását elősegítették.

Kiváltképp Brassai Sámuelnek, a polihisztornak köszönhetett sokat, aki jóllehet önképzés útján szerzte zenei ismereteit, kamaramuzsikusként és zenekritikusként is nevezetes személyisége volt Kolozsvárnak. Brassai arra buzdította Erkel, hogy fordítsa figyelmét a magyar zene felé és műveiben használjon fel népdalokat. E lelkesítés hatására írt Erkel egy *Magyar ábrándot*. (Ezt a zongoradarabot gyakran emlegetik, bár kottáját senki sem látta. Somfai László föltételezése szerint egy megőrződött töredék – Adagio-Presto – ennek az ábrándnak része lehetett.)⁴ Baráti viszonyuk életre szólónak bizonyult. Erkel a *Hunyadi László* című operájában szereplő *Hattyúdalt* Brassainak ajánlotta. Karmesteri pályájának 50

² Életének és munkásságának kutatói sokáig úgy tudták, hogy Erkel gróf Csáky Kálmán hívta Kolozsvárra. D. Nagy András és dr. Márai György szerint azonban Erkel 1828 őszétől gróf Csáky József házában lett zenetanár. Lásd tőlük: *Az Erkel család krónikája*. Gyula 1992. 15. old.

³ *Legány* i. m. 220. old. szerint.

⁴ Lásd *Somfai László: Az Erkel-kéziratok problémái*. In: *Zenatudományi Tanulmányok IX. Az opera történetéből*. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp. 1961. 154. old.

éves jubileumára az agg Brassai, ragaszkodása és tisztelete jeléül, gratuláló levelet küldött. Ennek egyetlen mondatát idézem: „*Hadd csatoljam én is, az élők között legrégebb, legállandóbb barátod, üdvözlétemet.*”⁵

Brassai mellett Deáky F. Sámuel író és Gyergyai Ferenc tanácsos, nyelvész, zenepártoló, oratóriumok szövegének fordítója tartozott Erkel meghitt baráti köréhez. A muzsikusközül Heinisch Józseffel és Ruzitska Györggyel tartott szoros kapcsolatot. Valószínűleg ők voltak a példaképei a vezénylés művészetében, amit akkor kezdett gyakorolni, amikor egy műkedvelőkből toborzott kis zenekar élén állhatott. Ruzitska iránt érzett mély megbecsülését és barátságát azzal fejezte ki, hogy 1845-ben *Bátori Mária* című operája nyitányának partitúráját – az eredeti kéziratot – neki ajándékozta.

A Kolozsvári Dalkör vezetősége 1868-ban, a megalakulás évében, tiszteletbeli taggá választotta Erkel Ferencet, Ruzitska Györgyöt, Mosonyi Mihályt és id. Ábrányi Kornélt. Erkel levélben köszönte meg a kitüntetést:

„*Nagyon tisztelt Hazafiak!*

Engedjék meg, hogy szíves megemlékezésükért, melynek folytán engem a Kolozsvári Dalkör tiszteletbeli tagjává megválasztani kegyeskedtek, legőszintébb hálaérzetemet kifejezhessem!

Kétszeresen lekötelezve érzem magam e szíves megtiszteltetés által, mert igen kedves, felejtethetetlen emlékek kötnék engem Kolozsvárhoz, ahol nemcsak első alapját vetettem meg szerény ismereteimnek, de megkönnyítette szerencsésebb haladásomat is nagy részben ottani legbensőbb barátaim szíves részvételének, szakadatlan buzdításának köszönhetem, mit mindenkor hálás elismeréssel nyíltan bevallani szeretek.

Fogadják tehát megújított hálás köszönetem nyilvánítását a kegyes megtiszteltetésekért, melyre büszke vagyok.”⁶

Az 1874. augusztus 28-án megrendezett országos dalosverseny alkalmából Erkel Ferenc, akkor már a bontakozó énekkari mozgalom vezető egyénisége, Kolozsvárra látogatott és részt vett a bíráló bizottság munkájában.

*

Az utóbbi mintegy fél évszázadban a zenetörténet kutatói számos értékes, újonnan feltárt adattal és átgondolt érveléssel gyarapították az Erkel életének és művének szentelt irodalmat. Távol vagyunk azonban még attól, hogy pályájának minden fontos szakaszát részletesen és egyértelműen ismerhessünk. Számunkra különösen fájdalmas, hogy éppen arról a mintegy hat esztendőről, amelyet Kolozsváron élt le, alig maradt fenn eligazító, megbízható adat. Sajnos maga Erkel nem írta meg emlékeit ifjúkoráról. Ilyenformán a föltételezések, a valószínűség indoklása, az anekdotaszerű információk és az Erkelnek tulajdonított, de nem tőle származó, ma már ellenőrizhetetlen hitelességű nyilatkozatok úgyszólván elhomályosítják a félig-meddig világos mozzanatokot is. A sok példa közül itt csak egyre utalok. Petz Lajos *Győr város zenei élete* című, 1930-ban kiadott könyvében közölt egy 40 évvel azelőtt megjelent cikket *Hogyan lett Erkel magyar zenész* címmel, melyben, úgy mond, Erkel maga számolt be róla, hogy egy ízben eljátszott egy dalt „az öreg Brassai bácsinak”, aki miután csodálkozva végighallgatta, magyar zeneművek írására buzdította. Ebben a visszaemlékezésben már „az öreg Brassai bácsi” kitélt is meg kell kérdőjelezni, hisz 1834-ben, amikor Erkel elhagyja Kolozsvárt, Brassai nem több mint 34 éves, tehát semmiképpen sem öreg bácsi a nála csak tíz és egynéhány évvel fiatalabb Erkel szemében.

Nincs hiteles értesülés a Kolozsváron lakó Erkel fivérek egymás közötti kapcsolatáról. Nem tudjuk, hogy kolozsvári hangversenyeken, zenés összejöveteleken, ünnepélyeken milyen darabokat játszott Erkel, mert sem műsorlapok, sem följegyzések nem kerültek elő. Arról viszont van tudomásunk, hogy művei közül melyeket adták elő Kolozsváron.⁷

Legkorábban 1840. augusztus 9-én, Szigligeti Ede *Két pisztoly* című népszínművéhez írt kísérőzenéjét hallhatta a kolozsvári közönség. Néhány évvel később Szigligeti további három darabja is az ő ze-

⁵ Lakatos István: Zenetörténeti írások. Bukarest 1971. 130. old. szerint.

⁶ Lakatos i. m. 138. old.

⁷ Ezeket Lakatos István *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973). Adatok az erdélyi magyar nyelvű színház történetéhez* című, 1977-ben Bukarestben megjelent könyve és *Laskay Adrienne A kolozsvári Állami Magyar Opera 50 éve. (Eseménytörténet a sajtóvisszhang tükrében)* című, 2003-ban Kolozsváron kiadott összefoglalása nyomán, illetőleg a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában őrzött *Kolozsvári színpadok* című gyűjtemény alapján sorolom fel.

néjével hangzott el: *Zsidó, A rab és Egy szekrény rejtelmek*.⁸ 1846-ban részleteket adtak elő Erkel *Bátori Mária* és *Hunyadi László* című operájából. A teljes *Hunyadi László* bemutatója 1853. február 26-án volt. 1855-ben játszották először a Huber Károllyal közösen megzenésített *Székely leány Pesten* című népszínházi művet (szövegét Pajor Nina írta). 1861. március 24-én „halhatatlan népköltőnk, Petőfi Sándor emlékének Buda-Pesten felállítandó országos szoborra” felajánlott „Nagy szavallati, ének és zenészeti Academia” műsorán szerepelt a *Hunyadi László* nyitánya, a *Himnusz* és egy nagy ária az *Erzsébet* című operából. A *Bánk bán* első kolozsvári előadásának időpontja: 1866. február 27. Tíz év múltán Lukácsy Sándor *Csirkefogó* című életképhez összeállított kísérőzenéje, majd 1891 tavaszán a *Névtelen hősök* című, Tóth Ede szövegére komponált opera következett.

Mintegy hatvan éve került napfényre Erkel Ferenc *Magyar Cantatéjának* kéziratosszerű partitúrája. 1953. május 10-én a kolozsvári Gherghe Dima Zeneművészeti Főiskola énekkara és szimfonikus zenekara, valamint a kolozsvári Állami Magyar Opera szólistái Nagy István vezényletével az Egyetemiek Házában az *Erdély zenei múltja* című hangverseny keretében mutatták be ezt a kantátát.

Erkel fiai által komponált kísérőzenék is elhangzottak Kolozsváron. Erkel Gyula szerzeményei közül az alábbiakat adták elő: *A falu rossza* (szövegét Tóth Ede írta), *Ágnes asszony* (Lukácsy Sándor), *A hős magyar huszárok vagy A győri csata* (Balázs Sándor), *A kintornás család* (Tóth Ede), *Álmos és a honfoglaló magyarok* (Szigligeti Ede), *Az ember tragédiája* (Madách Imre),⁹ *Büszke Bertók* (Szigligeti Ede) és *Tolonc* (Tóth Ede). 1881-ben Allaga Gézával együtt írt kísérőzenét Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjéhez*.¹⁰

Erkel Elek neve a következő címek alatt szerepelt szerzőként a műsorlapokon: *A piros bugyellárás* (Csepreghy Ferenc), *A sárga csikó* (Csepreghy Ferenc),¹¹ *Asszonyok búné* (Rónaszéki Gusztáv), *Az igmándi kispap* (Bereczik Árpád), *Náni* (Follinus Aurél), *Próbaházasság* (Gerő Károly) és *Szélháziak* (Rákosi Jenő).

Erkel Sándornak egyetlen műve került színre: Benkő Kálmán *Vén székely vagy Az utolsó tatárfutás* című drámájához szerzett kísérőzenéje.

Kolozsváron három Erkel Ferenc-mű volt szinte állandóan műsoron, illetve a közönség ajkán: a *Bánk bán*, a *Hunyadi László* és a *Himnusz*. Az 1989-es politikai fordulatot követő időszakban lehetővé vált, hogy a kolozsvári Állami Magyar Opera bemutassa Erkel összes operáját (némelyiket Budapesten, Gyulán, illetve Miskolcon is): 1993-ban a *Brankovics Györgyöt* (felújítva 2010-ben), 1996-ban az *István királyt*, 1998-ban a *Névtelen hősöket*, 2000-ben a *Bátori Máriát*, 2002-ben a *Saroltát* (felújítva 2010-ben) és 2004-ben a *Dózsa Györgyöt*. A legutóbbi időben pedig szokássá vált, hogy a társulat minden évadot egy Erkel-opera előadásával nyit meg, így őrizve a zeneszerző kolozsvári éveinek emlékét. Erkel Ferenc születésének 200. évfordulóját a kolozsvári Állami Magyar Opera 2010. október 7-én *Maestro Erkel* című gálaesttel ünnepelte meg.

Almás István

Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum

Erkel Ferencnek a Nemzeti Színházhoz fűződő kapcsolata közismert és magától értetődő, de hogy nagy zeneszerzőknéknél, a nemzeti opera megteremtőjének milyen kapcsolata volt a Nemzeti Múzeummal, az már korántsem olyan ismert történet. Az első gondolat lehetne ezzel kapcsolatban, hogy Erkel bizonyára többször járt a múzeumban mint látogató, és talán valamilyen adománnyal is gyarapíthatta a múzeum gyűjteményeit. Nem erről szólnánk elsősorban az alábbiakban, bár ezek is igazak lehetnek, hanem inkább arról, hogy Erkel természetesen a nemzet múzeumban sem jelenhetett meg másként, mint zenészként.

⁸ *A rab* nyitányát Doppler Ferenc szerezte. Ugyanezt a darabot, valamint a *Zsidó* című színházi művet 1859-ben már Szerdahelyi József zenéjével játszották.

⁹ 1942-ben Farkas Ferenc, 1965-ben pedig Oláh Tibor kísérőzenéjével adták elő.

¹⁰ 1947-ben Farkas Ferenc kísérőzenéjével tűzték műsorra.

¹¹ 1905-ben Erkel Gyula neve tűnt föl a kísérőzene szerzőjeként.